

هدایت و ضلالت از منظر قرآن

با درآمدي بر تفسير موضوعي قرآن

دکتر محمد عبداللهي عابد

دانشيار دانشگاه شهيد بهشتي آذربايجان

www.ketab.ir

عنوان و نام پدیدآور	عبداللهی عابد، صمد، ۱۳۴۶-
مشخصات نشر	تهران: انتشارات دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	۳۸۰ ص.
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۶۷۳۷-۰۶-۷
وضعیت فهرست نویسی	فیفا
یادداشت	کتابنامه: ص. [۳۷۱]=۳۸۰.
موضوع	هدایت-- جنبه‌های قرآنی
موضوع	Guidance -- Qur'anic teaching*
موضوع	تفاسیر شیعه -- قرن ۱۴
موضوع	Qur'an -- Shiite hermeneutics -- 20th century
موضوع	گمراهی -- جنبه‌های قرآنی
موضوع	Going astra -- Qur'anic teaching*
شناسه افزوده	زاهدی، سیفعلی، ۱۳۵۴- ویراستار
شناسه افزوده	محمدی، سجاد، ۱۳۶۶- ویراستار
شناسه افزوده	دانشگاه شهید مدنی آذربایجان
رده‌بندی کنگره	۲۱۰۴
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۱۵۹
شماره کتابشناسی ملی	۵۸۷۸۶۱۳

انتشارات دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

عنوان کتاب	هدایت و ضلالت از منظر قرآن با درآمدی بر تفسیر موضوعی قرآن
گردآوری	دکتر صمد عبداللهی عابد
ویراستاران علمی	دکتر سیفعلی زاهدی، فر، سجاد محمدفام
ویراستار ادبی	دکتر رحمان مشتاق مهر (استاد دانشگاه شهید مدنی آذربایجان)
نوبت چاپ	چاپ اول ۱۳۹۸
قطع	وزیری - ۳۸۰ ص
نشر	انتشارات دانشگاه شهید مدنی آذربایجان
شابک	۹۷۸-۶۲۲-۶۷۳۷-۰۶-۷
شمارگان	۵۰۰ جلد
قیمت	۵۵۰.۰۰۰ ریال
چاپ	سایلان
انتشارات دانشگاه شهید مدنی آذربایجان	

پیشگمار

در بهمن ماه ۱۳۷۶ هجری شمسی که پس از طی مراحل تحصیل و تدریس‌های پراکنده در مراکز آموزشی، در دانشگاه تربیت معلم تبریز (شهید مدنی آذربایجان فعلی) استخدام شدم، به جهت کم‌تدریس و فراغت زیاد، تصمیم گرفتم که پژوهشی در یکی از مسائل مهم قرآنی انجام دهم. به اعتقاد من، موضوع "هدایت و ضلالت" از موضوعات مهمی است که همیشه برای انسان مطرح بوده و دربارهٔ جوانب مختلف آن، پرسش‌هایی برای او پیش می‌آمده است؛ لذا بر آن شدم که با قرائت آیه به آیهٔ قرآن، همهٔ آیات مرتبط با موضوع را فیش برداری کنم. ماه‌ها و شاید چند سال آن کار ادامه داشت و فیش‌ها انباشته شده بود تا اینکه پس از پذیرش در دورهٔ دکتری علوم قرآن، رسالهٔ من در دانشگاه قم در سال ۱۳۸۲، دو درس تفسیری با مرحوم آیت الله استاد محمد هادی حسینی داشتم که لازم بود برای هر کدام از این دو درس، تحقیقی ارائه شود. این امر مرا مصمم ساخت تا فیش‌های ناتمام خود را غنا بخشم و در این راستا به برخی تفاسیر معتبر مراجعه کردم و آیات فیش‌شده را در تفاسیر، کاوش نمودم و زوایای متعدد آن‌ها را جمع‌آوری و با افزودن تحلیل‌های خودم تحت عنوان "هدایت در قرآن" و "ضلالت در قرآن" به نگارش در آوردم.

بنابر دعوتی که در حوالی سال ۸۴-۸۳ از دارالقرآن اردبیل از این‌جانب برای ارائه مطالبی در جمع فعالان قرآنی نمودند، در شب‌های ماه رمضان، بخش "هدایت در قرآن" را ارائه نمودم که طرح آن و سؤال‌های مطرح شده، انگیزهٔ تکمیل آن را در من ایجاد نمود. طرح مطالب جدید کلامی که در تفسیر قرآن نیز رسوخ نموده بود، انگیزه‌ام را دوچندان کرد

تا اینکه آثار صاحبان دیدگاه‌های متقابل را ملاحظه نمودم و با یاری دوست و همکار ارجمند جناب آقای دکتر سیفعلی زاهدی‌فر توانستم آنچه را که سال‌ها در پی نگارش و ارائه آن بودم، در سال ۱۳۹۶ به پایان رسانده، آماده چاپ کنم.

برخود فرض می‌دانم که از زحمات ارزشمند همکار و دوست گران‌قدرم جناب آقای دکتر سجاد محمدفام تشکر نمایم و تقدیر ویژه‌ای نیز دارم از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمدتقی دیاری بیدگلی استاد دانشگاه قم به جهت راهنمایی‌های ارزشمند برای غنای کتاب، و سپاس از مشاوره دوست عزیزم جناب آقای دکتر محمدهادی یدالله‌پور دانشیار دانشگاه علوم پزشکی بابل. امید است که این اثر بتواند در روشنگری جوانان، مفید واقع شود.

دکتر صمد عبداللهی عابد

تبریز - دانشگاه شهید مدنی آذربایجان

فهرست مطالب

پیشگفتار.....	۵
مقدمه.....	۱۷
فصل اول: درآمدی بر تفسیر موضوعی	
۱-۱- تفسیر.....	۲۵
۱-۱-۱- معنای لغوی تفسیر.....	۲۵
۱-۱-۲- معنای اصطلاحی تفسیر.....	۲۶
۲-۱- تفسیر موضوعی.....	۲۷
۱-۲-۱- ارکان تفسیر موضوعی.....	۳۵
۲-۲-۱- پیش فرض های تفسیر موضوعی.....	۳۵
۳-۲-۱- رابطه تفسیر موضوعی با تفسیر ترتیبی.....	۳۸
۴-۲-۱- پیشینه تفسیر موضوعی.....	۳۹
۵-۲-۱- اهمیت و ضرورت تفسیر موضوعی.....	۴۳
۶-۲-۱- اشکالات مطرح شده درباره تفسیر موضوعی.....	۴۶
الف- اشکال قرآنی.....	۴۶
ب- اشکال روایی.....	۴۸
ج- اشکال عقلی به تفسیر موضوعی.....	۵۱
۷-۲-۱- تفاوت تفسیر موضوعی با علوم قرآنی.....	۵۴

- ۱-۲-۸- تفاوت تفسیر موضوعی با تفسیر قرآن به قرآن ۵۶
- ۱-۲-۹- مبانی تفسیر موضوعی ۵۶
- الف- مبنای قرآنی ۵۷
- ب- مبنای روایی ۵۷
- ج- مبانی عقلی تفسیر موضوعی ۵۹
- ۱-۲-۱۰- مراحل پرداختن به تفسیر موضوعی ۶۱
- ۱-۲-۱۱- بایسته‌های تفسیر موضوعی ۶۲
- الف- فراگیری دانش‌های عصر ۶۲
- ب- تهجیح و تهیج مبانی و پیش‌فرض‌ها ۶۳
- ج- درک میقار پرسش‌های زمانه ۶۳
- د- درک عمیق از درهای زمانه ۶۳
- و- درکی تاریخی از پدیده هست ۶۴
- ۱-۲-۱۲- منابع مورد استفاده در تفسیر موضوعی ۶۵
- چکیده فصل اول ۶۸
- فصل دوم: مفهوم هدایت و ضلالت**
- ۱-۲-۱- مفهوم هدایت ۷۳
- ۲-۲- مفهوم صراط ۷۴
- ۳-۲- مفهوم مستقیم ۷۴
- ۴-۲- مفهوم صراط مستقیم ۷۴
- ۵-۲- مفهوم ضلالت ۷۵
- ۶-۲- مفهوم غوایت ۷۷
- ۷-۲- فرق ضلالت و غوایت ۷۸
- ۸-۲- هدایت در مقابل ضلالت، یا غوایت؟! ۷۸
- ۹-۲- تقدّم هدایت بر ضلالت ۷۹
- ۱۰-۲- گستره هدایت ۷۹
- ۱۱-۲- وجوه ضلالت ۸۰
- ۱- گمراه شدن ۸۱

۸۱	۲- لغزانییدن از حق و به اشتباه انداختن
۸۱	۳- تباهی
۸۱	۴- بدبختی
۸۲	۵- باطل کردن، تباه کردن و ضایع کردن
۸۲	۶- خطا کردن
۸۲	۷- نادانی
۸۲	۸- فراموش کردن
۸۳	۹- غافل شدن و بی‌خبر ماندن
۸۳	۱۰- ناپدید شدن و از دست رفتن
۸۳	۱۱- تباه و زوال
۸۳	۱۲- نصرف کردن و برگرداندن از چیزی
۸۴	چکیده فصل دوم
	فصل سوم: انواع و اقسام هدایت
۸۹	۳-۱- انواع هدایت
۸۹	۳-۱-۱- هدایت مطلق و فراگد
۸۹	۳-۱-۲- هدایت تشریعی
۹۰	۳-۱-۳- هدایت ابتدایی تکوینی و تشریعی
۹۰	۳-۱-۴- هدایت پاداشی تکوینی
۹۲	۳-۱-۵- هدایت اصیل و تبعی
۹۳	۳-۲- اقسام هدایت
۹۴	۳-۲-۱- هدایت تکوینی به معنی اعم
۹۷	۳-۲-۲- هدایت تشریعی
۹۸	۳-۲-۳- هدایت فطری
۱۰۰	۳-۲-۴- هدایت تکوینی به معنی اخص
۱۰۵	۳-۲-۴-۱- عوامل هدایت و راه‌های وصول به هدایت تکوینی خاص
۱۱۳	چکیده فصل سوم

فصل چهارم: انسان و جلوه‌های هدایتگری خدا

- ۱-۴- خداوند، تنها هدایتگر بالذات ۱۲۰
- ۲-۴- کتاب‌های آسمانی، مایهٔ هدایت ۱۲۶
- ۳-۴- قرآن، هدایت کننده‌ترین کتاب ۱۲۸
- ۳-۴-۱. هدایتگری قرآن به طور مطلق ۱۲۸
- ۳-۴-۲. هدایتگری خاص قرآن ۱۳۱
- ۴-۴- هدایت انسان‌ها از اهداف انبیا ۱۳۶
- ۴-۵. هدایتگری انبیا، به فرمان الهی ۱۴۱
- ۴-۶- شرط قابل قبول در هدایت شدن ۱۴۱
- ۴-۷- چه کسانی مشمول هدایت ثانوی خدا می‌شوند؟ ۱۴۳
- ۱- متمسکین به خدا ۱۴۶
- ۲- صابران ۱۴۶
- ۳- شهیدان ۱۴۷
- ۴ و ۵ و ۶- صدیقین، شهداء، صالحین انبیا ۱۴۷
- ۷- منیبین ۱۴۸
- ۸- تابعین احسن القول ۱۴۸
- ۹- تابعین رضای الهی ۱۴۹
- ۱۰- مجاهدین در راه خدا ۱۴۹
- ۱۱- کسانی که خود را در مسیر هدایت قرار می‌دهند ۱۴۹
- ۴-۸- چه کسانی از هدایت ثانوی خدای متعال بهره‌مند نمی‌شوند؟ ۱۵۰
- ۴-۸-۱- هر کس که از یاد خدا رویگردان شود ۱۵۰
- ۴-۸-۲- ظالمین ۱۵۱
- ۴-۸-۲-۱- کافران به قرآن ۱۵۱
- ۴-۸-۲-۲- منافقان ۱۵۲
- ۴-۸-۲-۳- کسانی را که بر خدا دروغ می‌بندند ۱۵۲
- ۴-۸-۲-۴- پیروان هوای نفس ۱۵۳
- ۴-۸-۲-۵- تکذیب‌کنندگان آیات الهی ۱۵۳

۱۵۳	۴-۸-۲-۵/۴/۳- اسرافکاران، تردید کنندگان، دروغ‌گویان
۱۵۴	۴-۸-۶- کفران کنندگان
۱۵۵	۴-۸-۷- کافران
۱۵۶	۴-۸-۸- منکرین معاد
۱۵۶	۴-۸-۹- فاسقان
۱۵۸	۴-۸-۱۰- تکذیب کنندگان
۱۵۹	۴-۹- نقش اراده و حکمت الهی در هدایت
۱۶۰	۴-۱۰- علم خدا به هدایت‌یافتگان و گمراهان
۱۶۳	۴-۱۰- ر مسیر هدایت از چه کسانی باید تبعیت کرد؟
۱۶۴	چکید فصل چهارم
	فصل پنجم مصادیق و ویژگی‌های "صراط مستقیم"
۱۶۹	۵-۱- مصادیق صراط مستقیم
۱۶۹	أ- دین قیّم
۱۷۰	ب- اعتصام به خدا
۱۷۰	ج- بندگی خدا
۱۷۱	د- تبعیت از پیامبر (ص)
۱۷۱	ه- راه پیامبران، صدیقین، شهدا و صالحین
۱۷۴	و- پیامبر دعوت کننده به راه مستقیم
۱۷۴	ز- چه کسی بر صراط مستقیم است؟
۱۷۶	۵-۲- برخی ویژگی‌های صراط مستقیم و رهروان آن
۱۷۶	۵-۲-۱- خدا مقصد صراط مستقیم
۱۷۷	۵-۲-۲- سیره معصومین، محور صراط مستقیم
۱۷۷	۵-۲-۳- صراط مستقیم و رابطه آن با سُبُل الهی
۱۷۸	۵-۲-۴- رابطه صراط دنیا و صراط آخرت
۱۷۸	۵-۲-۵- مراتب صراط مستقیم
۱۷۸	۵-۲-۶- عدم تکرر راه حق و هدایت
۱۸۱	۵-۲-۷- سیر کثرت ناپذیری صراط

- ۵-۲-۸- لغزش از صراط به دو طریق انحراف و سقوط ۱۸۳
- ۵-۲-۹- استقامت و استوای صراط ۱۸۳
- ۵-۲-۱۰- تغییر ناپذیری صراط مستقیم ۱۸۵
- ۵-۳-۱- ویژگی‌های رهروان صراط مستقیم ۱۸۵
- ۵-۳-۱- طلب هدایت به صراط مستقیم توسط سرآمد راه یافتگان ۱۸۶
- ۵-۳-۲- طلب پیوسته عبد سالک از خدا برای هدایت به صراط مستقیم ۱۸۶
- ۵-۳-۳- دعا برای گمراهان، روش پیامبران ۱۸۷
- ۵-۳-۴- راهیان صراط مستقیم، هدایت همگان را می‌طلبند ۱۸۷
- ۵-۳-۵- در خراسان «راهی ویژه از خدای سبحان در «اهدنا الصراط المستقیم» ۱۸۸
- ۵-۳-۶- عدم دسترسی شیطان به سالکان صراط مستقیم ۱۹۰
- ۵-۳-۷- اقلیت سالکان صراط مستقیم ۱۹۰
- ۵-۳-۷-۱- اکثریت کمی و کثرت ۱۹۳
- ۵-۳-۷-۲- کراهت اکثریت از مذهب به حسب طبع ثانوی ۱۹۷
- ۵-۳-۷-۳- بی‌ایمانی اکثریت مذهب، قیمت به خاطر شهوت عملی ۱۹۸
- ۵-۳-۷-۴- ناسپاسی و ناشکری اکثریت مرده در مقابل فضل الهی ۱۹۹
- ۵-۳-۷-۵- نادانی اکثریت نسبت به حقایق و حارف عمیق الهی و دینی ۱۹۹
- ۵-۳-۷-۶- گمراهی و گمراه کنندگی اکثریت ۲۰۰
- ۵-۳-۷-۷- کمی هدایت‌یافتگان امت‌های پیشین از ناسقه‌شان ۲۰۲
- ۵-۳-۷-۸- شواهدی بر اندک بودن سالکان صراط ۲۰۳
- ۵-۳-۸- صراط مستقیم یا صراط‌های مستقیم؟ ۲۰۴
- ۵-۳-۸-۱- مفهوم پلورالیسم و کثرت‌گرایی ۲۰۴
- ۵-۳-۸-۲- صراط مستقیم تکوینی ۲۰۶
- ۵-۳-۸-۳- معذور بودن مستضعف فکری ۲۰۷
- ۵-۳-۸-۴- عدم ملازمت مدارا با غیر مسلمانان با بر صراط مستقیم بودن همگان ۲۰۸
- ۵-۳-۸-۵- برداشت‌های مختلف از کثرت‌گرایی ۲۰۸
- ۵-۳-۸-۶- مقصود از کثرت ۲۰۹
- ۵-۳-۸-۷- مقصود از کثرت در "کثرت‌گرایی دینی" ۲۱۰

۲۱۰	۵-۳-۸-۸-حق و مقصود از آن در کثرت گرایی
۲۱۱	۵-۳-۹-۸-دین حق و دین باطل
۲۱۲	۵-۳-۱۰-۸-وحدت دین حق، و تعدد ادیان باطل
۲۱۴	۵-۳-۱۱-۸-ادله و شهود مدعیان پلورالیزم دینی
۲۳۳	۵-۳-۹-تفاوت دیدگاه در پلورالیزم دینی و پلورالیزم سیاسی
۲۳۴	۵-۳-۱۰-نسبیت اخلاق، پیامد تکثرگرایی
۲۳۵	چکیده فصل پنجم

فصل ششم: آثار هدایت

۲۴۳	۶-۱-نفخ خوف و حزن
۲۴۵	۶-۲-دست یابی به سلامت معنوی
۲۴۵	۶-۳-امر و نهی
۲۴۸	۶-۴-افزایش هدایت
۲۴۸	۶-۵-دوری از سداوت و ضلالت
۲۴۹	۶-۶-علم نهایی همدان، هدایت یافته ها
۲۵۰	چکیده فصل ششم

فصل هفتم: عوامل ضلالت و اضلال

۲۵۳	۷-۱-مقصود از اضلال خدا
۲۵۴	۷-۲-فاعل اضلال و ازالال
۲۵۴	۷-۳-عوامل ضلالت
۲۵۶	۷-۴-انواع اسباب گمراهی
۲۵۶	۷-۴-۱-عوامل و اسباب هم هدایت و هم ضلالت
۲۵۷	۷-۴-۱-۱-منظور از اضلال بندگان توسط خدای متعال
۲۵۹	۷-۴-۲-عوامل و اسباب انحصاری ضلالت
۲۶۰	۷-۴-۲-۱-عوامل درونی
۲۸۳	۷-۴-۲-۲-عوامل بیرونی در ضلالت انسان
۲۹۷	چکیده فصل هفتم

فصل هشتم: ویژگی ضلالت و گمراهان

۳۰۳	۸-۱-برخی ویژگی های ضلالت
-----	--------------------------

هر پیامبر برای اثبات دعوی‌اش، نیاز به ارائه معجزه دارد. هرچند برخی پیروان خاص پیامبران هرگز طالب معجزه نکردند؛ ولی روح حق‌پذیری همه یکسان نیست و فطرت همه به یکسان مصون از تحریف نمانده است؛ لذا بر هر پیامبری لازم است تا برای رفع شک و شبهه، معجزه‌ای ارائه دهد؛ عبادتی دیگر معجزه، ضرورت دفاعی دارد؛ هر چند ضرورت تبلیغی نداشته باشد.

پیامبر گرامی اسلام (ص) نیز علاوه بر مجازات محسوس و زمانمند مثل سایر پیامبران پیشین، معجزه دیگری نیز ارائه کرد که برای همه نسلها و قرون، پایدار ماند تا ختم نبوت را جبران کند و بهانه‌ای برای هدایت نیافتن نباشد. ق آن به عنوان معجزه پیامبر اسلام (ص) برای اُمت اسلام از زمان بعثت پیامبر (ص) تا آیه تمامت پابرجاست و مشکل‌گشای سؤالات اعتقادی، عملی و اخلاقی انسان‌هاست.

برای قرآن تعاریف زیادی عنوان شده است؛ اما ترفنی که با روح و حقیقت آن سازگارتر است، همان است که برخی آیات قرآن از جمله آیه دوم، سوره بقره به آن اشاره کرده، می‌فرماید:

«ذَٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ»

این آیه و آیات مشابه، قرآن را به عنوان هدایتگر برای پرواپیشگان معرفی کرده‌اند. یعنی هدف اصلی قرآن، هدایتگری است؛ و لذا بحث از هدایت و به تبع آن، بررسی عوامل و آثار هدایت و ضلالت، ضرورتی انکار ناپذیر دارد. برای تحقیق در موضوع هدایت و ضلالت، ابتدا باید مفهوم این دو واژه و واژه‌های مرتبط مثل صراط، مستقیم و غوایت را بررسی کرد و سپس به اقسام هدایت پرداخت.